

Maciej Czajkowski

Terroryzm ekstremistów islamskich

Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje nr 16, 71-84

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TERRORYZM EKSTREMISTÓW ISLAMSKICH

Maciej Czajkowski

Abstrakt

W pracy autor opisuje zjawisko, które w chwili obecnej jest jednym z najistotniejszych zagrożeń, zarówno w wymiarze narodowym, jak i międzynarodowym. Jest to zjawisko terroryzmu uwarunkowanego przekonaniem religijnym i dość często niesłusznie nazywane terroryzmem islamskim. Właściwym określeniem, jakiego należałoby używać w tym kontekście jest terroryzm fundamentalistów, radykałów bądź też ekstremistów islamskich. To przymiotnikowe określenie terroryzmu islamskiego jest konieczne z oczywistego powodu. Nie wszyscy muzułmanie są terrorystami, a ci którzy nie są radykałami potępiają terroryzm w zgodzie z zasadą nie używania przemocy.

Autor podejmuje także trudną kwestię definiowania pojęcia terroryzmu oraz źródeł, nurtów i rodzajów terroryzmu.

W pracy podjęto także kwestie ogólne dotyczące analizy kultury bezpieczeństwa i interpretację a szczególnie jej pierwszego wymiaru dotyczącego zespołu podstawowych wartości, norm, i przekonań nazywanego filarem mentalno-duchowym. Ta warstwa kultury bezpieczeństwa w sposób istotny wpływa na sposób interpretowania wyzwań bądź zagrożeń organizujących zachowania jednostki.

W podejmowanej problematyce opisuje się zjawisko, które w chwili obecnej jest jednym z najistotniejszych zagrożeń, zarówno w wymiarze narodowym, jak i międzynarodowym. Jest to zjawisko terroryzmu uwarunkowanego przekonaniem religijnym i dość często niesłusznie nazywane terroryzmem islamskim. Właściwym określeniem, jakiego należałoby używać w tym kontekście jest terroryzm fundamentalistów, radykałów bądź też ekstremistów islamskich. To przymiotnikowe określenie terroryzmu islamskiego jest konieczne z oczywistego powodu. Nie wszyscy muzułmanie są terrorystami, a ci którzy nie są radykałami potępiają terroryzm w zgodzie z zasadą nie używania przemocy. Wątpliwości terminologiczne dotyczące terroryzmu islamskiego są również powiązane z pojęciem dżihadu rozumianego na dwa różne sposoby wśród samych muzułmanów, co rodzi różne niepożądane konsekwencje.

Problemy terminologiczne powiązane są też z pojęciem bezpieczeństwa. W tym kontekście warto wskazać na interesującą analizę przeprowadzoną przez Piwowarskiego i Zachutę¹, którzy zwracają uwagę na istotny związek problematyki bezpieczeństwa z zaspakajaniem potrzeb jednostki.

1 J. Piwowarski, A. Zachuta (2013). Pojęcie bezpieczeństwa w naukach społeczno-prawnych. Apeiron WSBPI,

Analiza terroryzmu jest szczególnie istotna we współczesnych warunkach cywilizacyjnych, dla których charakterystyczne jest występowanie swoistego dualizmu pomiędzy procesami globalizacyjnymi i procesami separatystycznymi. Te pierwsze mają uzasadnienie wynikające z zanikania granic terytorialnych, politycznych i cywilizacyjnych pomiędzy rejonami i krajami świata rozwiniętego. Dostępność komunikacji lotniczej i elektronicznej czynią kontakty międzyludzkie i międzykulturowe wręcz natychmiastowymi. Te drugie wynikają z kulturowej odmienności i braku otwartości na inne społeczności, systemy wartości i sposoby rozumienia rzeczywistości.

W takim kontekście działania terrorystyczne można rozumieć jako swoiste mechanizmy mające gwarantować zachowanie rdzennych wartości, własnego, kulturowo zadanego sposobu rozumienia siebie, innych ludzi i świata. A świat inny kulturowo, obcy i niezrozumiały może być spostrzegany jako zagrażający i niebezpieczny. Stąd też nierzadkie są interpretacje, w których traktuje się konflikt cywilizacyjny jako źródło terroryzmu.

Szczególne zainteresowanie tą problematyką wynika też z zainteresowania się precedensowym w historii aktem terroryzmu z 11 września 2001 roku. Akt ten w wykonaniu terrorystów Al-Kaidy stanowił najpoważniejszy atak terrorystyczny we współczesnych dziejach ludzkości. Istotne jest również to, że po tym zdarzeniu w mediach pojawiło się wiele informacji i komentarzy, które należałoby potraktować jako przejaw ignorancji i dezinformacji i które służyły głównie celom ideologicznym i politycznym².

W analizach tego aktu często mówi się o determinacji, fanatyzmie i ślepej wierze agresorów w konieczność walki z zachodnią kulturą. Wydaje się również, że takie charakterystyki stanowią o zdecydowanej odmienności kulturowej funkcjonowania ludzi wychowywanych i żyjących w kręgu religii islamu nie przystającej do typowego sposobu rozumienia rzeczywistości kulturowej i religijnej ludzi szeroko rozumianego Zachodu. Akt ten pokazuje, jakie zagrożenia zaistniały i nadal mogą się pojawiać w warunkach współczesnej, wielokulturowej cywilizacji. Dla powstawania tych zagrożeń istotna jest także kwestia spektakularnego rozwoju technologii w zakresie elektroniki i informatyki znajdujących zastosowanie w działaniach terrorystycznych.

Kolejnym zjawiskiem, które stanowi istotną charakterystykę współczesnej cywilizacji jest znaczenie informacji i szybkość ich przekazywania niezależnie od miejsca przebywania nadawcy i odbiorcy. Życie w warunkach społeczeństwa informacyjnego, zwykle rozumianego jako społeczeństwo rozwiniętych krajów Zachodu, daje możliwości korzystania z rozwoju technologii, zasobów wiedzy, kształcenia się i wykorzystywania tych zasobów w celach uwarunkowanych religią i ideologią.

Problematyka religijnych i ideologicznych uwarunkowań działań terrorystycznych jest ważkim elementem politologicznej analizy terroryzmu³. Wskazany uprzednio fanatyzm, determinacja i ślepa wiara terrorystów może mieć znaczenie w przypadku szeregowych

Zakład Wydawniczy, Kraków.

2 S. H. Nasr (2010). *Istota islamu*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, s. 9.

3 M. Czajkowski (2010). *Terroryzm ekstremistów islamskich*, nieopublikowana praca magisterska, Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków.

działaczy ugrupowań terrorystycznych. Wydaje się także, że owe charakterystyki w pewnym stopniu są mitologizowane i demonizowane przez media jako znakomicie sprzedający się, gorący materiał medialny znacząco podnoszący oglądalność, czy słuchalność danego medium. Warto jednakże pamiętać o tym, że ideologia, a polityka w szczególności są uwikłane w dążenie do zdobycia i sprawowania władzy. Wszechobecność ideologii i polityki można rozumieć jako znaczący rys współczesnej rzeczywistości społecznej, w której sprawność wywierania wpływu na innych ludzi stanowi miarę skuteczności działania. Pozbawienie życia kilku tysięcy obywateli Stanów Zjednoczonych w ataku na World Trade Center stanowi niewątpliwie przejaw takiej skuteczności.

W analizie problematyki terroryzmu należy wskazać zagadnienie dotyczące specyfiki działania mediów. Pierwszą kwestią jest naturalne działanie mediów zainteresowanych prezentowaniem najświeższych i najłatwiej zwracających uwagę zdarzeń zachodzących na świecie. Pokazuje się te zdarzenia, które są wyjątkowe, ekstremalne i pobudzające emocje widza. Znakomitymi przykładami takiej specyfiki funkcjonowania mediów są przypadki wycofywania zainteresowania mediów zdarzeniami politycznymi, które były pozbawione agresji⁴. Konsekwencją takiego stanu rzeczy są działania terrorystów obliczone na uzyskanie opisanego efektu medialnego. Działania terrorystyczne o największym stopniu brutalności, ekstremalności i nieprzewidywalności automatycznie mogą liczyć na intensywny rezonans medialny w zgodzie z zasadą nakazującą priorytetowe traktowanie informacji o takich właśnie faktach.

W interpretacjach działań mediów często zwraca się uwagę na rolę przez nie spełnianą w procesie przekazywania informacji. Typowy odbiorca mediów oczekuje, że będzie dostawał rzetelne faktograficzne zapisy różnych zdarzeń, co często ma miejsce. Jednakże mówi się również o działaniach mediów, które nie odzwierciedlają rzeczywistości, a raczej ją tworzą. Wskazany rys funkcjonowania mediów jest powiązany także z wpływem normatywnym sprowadzającym się do nadawania określonego sensu aktualnym zdarzeniom. To co jest prezentowane w mediach zwykle jest traktowane jako właściwe, interesujące, a w pewnych warunkach pożądane. Prowadzi to do porządkowania świadomości indywidualnej i społecznej ludzi żyjących w określonych warunkach kulturowych. Owo porządkowanie świadomości nazywa się tworzeniem ram⁵.

Wszystkie organizacje międzynarodowe, jak i poszczególne kraje podejmują działania mające na celu zapobieganiu kolejnym zamachom. Angażują w te działania służby specjalne, służby finansowe i celne które mają udaremnić próbę przeprowadzenia następnego ataku.

Pomimo tych wszystkich starań cały czas słyszy się o kolejnych zatrzymaniach osób planujących zamach lub powiązanych z międzynarodową siatką terrorystyczną. Świadczy to o tym, że zjawisko to wcale nie maleje mimo dużego nakładu pracy i sił idących w tym

4 K. Skarżyńska (2005). Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej. Wykłady z psychologii, t. 13. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, s. 310.

5 Tamże, s. 314.

kierunku, mało tego zdaje się, że ciągle rośnie i stwarza ogromne zagrożenie dla dzisiejszego świata. Jest to zasadniczy motyw podjęcia tego tematu w pracy.

Stąd też wydaje się, że nie ma równie ważnej sprawy dla zapewnienia bezpieczeństwa dla całego świata, jak podjęcie walki z zagrożeniami wynikającymi ze zjawiska terroryzmu islamskiego.

Charakterystyka terroryzmu

Podjęcie problematyki terroryzmu jest zadaniem złożonym wymagającym analizy kilku zasadniczych dla niej wątków. Pierwszy z nich dotyczy trudności terminologicznych i wielości propozycji rozumienia i interpretowania pojęcia terroryzmu. Kwestią ważką dla rozumienia zjawiska terroryzmu jest geneza tego rodzaju działań uwikłana też w rozróżnianie wielu postaci i rodzajów terroryzmu. Istotna także okazuje się wiedza historyczna w zakresie aktów terroru i innych działań mieszczących się w obszarze znaczeniowym omawianego terminu. Konieczne jest także odniesienie się do kwestii specyficznych, religijnych uwarunkowań działań terrorystycznych w islamie. Warto także wskazać na kwestie bardziej ogólne powiązane z problematyką kultury bezpieczeństwa dotyczącej zespół podstawowych wartości, norm, i przekonań, wpływających na sposób interpretowania wyzwań bądź zagrożeń organizujących zachowania jednostki⁶.

Terroryzm. definicja i problematyka

Pojęcie terroryzmu jest trudne do jednoznacznego zdefiniowania i niesie ze sobą wiele odcieni znaczeniowych, które powinny być uwzględniane w pełnej interpretacji tego zjawiska. Na uwagę zasługuje analiza Schmidta i Jongmana, którzy przeglądając ponad sto definicji terroryzmu wyróżnili w nich dwadzieścia kilka kategorii zachowań wskazując procentowy współczynnik częstości ich występowania w definicjach⁷. Pośród nich najczęściej przywoływano stosowanie siły i przemocy, odwoływanie się do strachu, używanie groźb, psychologiczne skutki i przewidywane reakcje, celowość, systematyczność i zorganizowanie akcji, nienormalność, konflikt z przyjętymi regułami, wymuszanie i zniewolenie. Wskazane postaci zachowania zwykle są podejmowane w określonym celu, który różni się zdecydowanie od celów zachowania ludzi nie będących terrorystami. Interesującego określenia terrorysty używa Hoffman pisząc o nim jako o brutalnym intelektualistcie, który jest gotów użyć siły będąc przekonanym o słuszności swojego działania⁸. Autor ten wskazuje także kryteria pozwalające na odróżnienie terrorysty od przestępcy i działania terrorystyczne od innych postaci zbrodni. Owe charakterystyki terroryzmu to:

6 J. Piwowarski J., *Kultura bezpieczeństwa*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, Apeiron WSBPI, 2012, nr 12.

7 A.P. Schmid, A.J. Jongman, et al. (1988). *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature*, New Brunswick: Transaction Books, s. 5-6, cyt. za B. Hoffman, (1999). *Oblicza terroryzmu*. Warszawa: Politeja, Bertelsmann Media Sp. z o.o., Świat Książki, s. 38.

8 B. Hoffman, (1999). *Oblicza ...*, s. 41.

- polityczne cele i motywacje
- powodowanie konsekwencji psychologicznych poza ofiarą
- działanie w obszarze organizacji posiadającej strukturę hierarchiczną
- dokonywanie działań przez grupy subnarodowe lub twory niepaństwowe
- groźenie, bądź stosowanie przemocy⁹.

Interpretację Hoffmana wykorzystuje także Kosta pisząc, że terroryzm sprowadza się do tego: „...iż zjawisko to za pomocą różnorodnej ideologii poprzez akty przemocy na niespotykaną dotąd skalę stara się wymusić działanie, które dla ich przeciwnika ma skończyć się samozagładą.”¹⁰

W kolejnej definicji proponowanej przez Bolechowa można zaobserwować dość typowy sposób określania działań terrorystycznych jako postaci przemocy politycznej mającej na celu wywołanie szoku i ekstremalnego zastraszenia jednostek, grup, społeczeństw lub rządów, prowadzić to będzie do pożądaných ustępstw politycznych i ewentualnego zademonstrowanie przekonanych politycznych¹¹.

Nieco inną definicję proponuje Borucki uwzględniając w niej rysy istotne terroryzmu, a także charakteryzując po części terrorystów. Terroryzm jest definiowany jako staranie przygotowane działanie grup i organizacji, które ma na celu wymuszenie od władz państwowych lub społeczeństwa ustępstw i różnych świadczeń, podjęcie lub zaniechanie jakichś działań, najczęściej ze szkodą dla innych. Istotne jest w tych działaniach wykorzystywanie szantażu a także godzenie w obowiązujący porządek prawny. W zachowaniu terrorysty typowy jest okrucieństwo i bezwzględność oraz prezentowanie braku szacunku dla własnego i cudzego życia¹².

Należy przytoczyć również definicję Hoffmana cytowaną w większości polskich opracowań dotyczących terroryzmu, jak również znaną w literaturze obcojęzycznej. W swojej definicji Hoffman eksponuje dwa zasadnicze elementy. Jest to przede wszystkim wywołanie strachu poprzez stosowanie przemocy bądź groźby przemocy oraz dążenie w taki sposób do zmian politycznych. Działania terrorystyczne są nakierowane na powodowanie dalekosiężnych skutków psychologicznych zdecydowanie wykraczające poza aktualną ofiarę bądź przedmiot ataku terrorystycznego. Owe skutki psychologiczne są adresowane do precyzyjnie określonej widowni, która ma ulec presji, a poprzez to ma pozwolić terrorystom na zdobycie wpływów i władzy. Zdobycie władzy i wpływów zwykle pozwala na dokonanie zmian politycznych na arenie lokalnej bądź międzynarodowej¹³.

Warto zwrócić uwagę na ciekawą interpretację źródeł trudności w definiowaniu terroryzmu sugerowaną przez Thackraha, który powołując się na socjologów politycznych

9 Tamże.

10 R.A. Kosta (2007). Terroryzm jako zagrożenie dla bezpieczeństwa cywilizacji zachodniej w XXI wieku. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 14.

11 B. Bolechów (2003). Terroryzm w świecie podwubiegunowym, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 25.

12 M. Borucki (2002). Terroryzm. Zło naszych czasów. Warszawa: Wydawnictwo Mada, s. 3.

13 B. Hoffman, dz. cyt., s. 42.

twierdzi, że definiowanie terroryzmu jest częścią większego konfliktu pomiędzy ideologiami i celami politycznymi¹⁴.

Interesującą dyskusję podejmuje Horgan zainteresowany w szczególności psychologicznymi aspektami terroryzmu i zachowań terrorystów. Autor ten przywołuje ogólną szeroką definicję terroryzmu, w której podstawowym rysem jest użycie lub groźba użycia przemocy w celu uzyskania efektów politycznych¹⁵. W takiej ogólnej definicji terroryzmu dopatrywać się należy instrumentalnego charakteru działań terrorystycznych. Ponadto Horgan zwraca uwagę na potrzebę rozróżnienia pomiędzy bezpośrednim celem polegającym na wzbudzeniu niepokoju a ogólnym celem jakim jest terror. Podobnie ważne jest wskazanie na różnicę pomiędzy bezpośrednimi ofiarami terrorysty (np. ofiary World Trade Center) i przeciwnikiem terrorysty¹⁶ (może być nim rząd Stanów Zjednoczonych). Inną, niezbywalną według Horgana cechą terroryzmu jest obecność w nim wojny psychologicznej.

Bezpośrednie skutki działań terrorystów mogą być drastyczne, brutalne, trudne do zrozumienia i emocjonalnego zaakceptowania. Stanowi to jednak istotę działań mających na celu wywieranie niezwykle silnej presji psychologicznej, tym silniejszej im dłużej uda się utrzymać stan przemożnego strachu i przerażenia¹⁷. W prowadzonej interpretacji widoczny jest istotny rys działań terrorystycznych w postaci wywierania presji i prób manipulowania zachowaniami właściwych adresatów ataku poprzez budzenie silnych emocji zwykle istotnie modyfikujących zachowanie przeciętnej osoby.

Warto wskazać jeszcze definicję Schmidta niezwykle precyzyjnie określającą kryteria definicyjne terroryzmu. Według niego:

„Terroryzm to metoda wywoływania strachu za pomocą powtarzalnych działań cechujących się przemocą, stosowanych przez (...) jednostki, grupy lub państwa z powodów indywidualnych, przestępczych lub politycznych. W odróżnieniu od zabójstwa bezpośrednio przedmioty przemocy nie są tożsame z głównymi celami terroryzmu. Osoby będące bezpośrednimi przedmiotami przemocy są wybierane losowo (...) lub selektywnie (...) i służą jako nośnik wiadomości. Procesy komunikacyjne między terrorystą (...) ofiarami oraz głównymi celami terrorystów są oparte na groźbie oraz przemocy i stosowane jako środek manipulacji głównym celem, (...) przekształcając go w cel terroru, cel żądań lub cel uwagi, w zależności od tego, czy terroryści przede wszystkim starają się dokonać zastraszenia, wymuszenia czy też przeprowadzić akcję propagandową”¹⁸.

14 R. Thackrah (1987). *Terrorism: A Definitional Problem*. W: P. Wilkinson, A.M. Stewart (red). *Contemporary Research on Terrorism*. Aberdeen: Aberdeen University Press, s. 25, cyt. za J. Horgan (2008). *Psychologia terroryzmu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 33.

15 J. Horgan (2008). *Psychologia terroryzmu*, tłum. [z ang.] Aleksandra Jaworska-Surma. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 21.

16 Tamże, s. 22.

17 Tamże, s. 33-34.

18 A.P. Schmid (2000). *Terrorism and the Use of Weapons of Mass Destruction; From Where the Risk?* [W]: M. Taylor, J. Horgan (red.). *The Future of Terrorism*. London: Frank Cass, s. 106-132, cyt. za J. Horgan, dz. cyt., s. 41.

W cytowanej definicji zwraca uwagę możliwość podejmowania działań terrorystycznych przez państwa oraz wyeksponowanie znaczenia zmiennych psychologicznych w postaci wywieraniem presji poprzez eskalację bodźców wywołujących silne emocje negatywne.

Znaczenie zmiennych psychologicznych odniesionych do osoby terrorysty prezentuje w swojej najnowszej pracy Bolechów zwracając uwagę na rangę szeregu mechanizmów obronnych osobowości umożliwiających i ułatwiających podejmowanie działań odbiegających od standardu zachowań typowych. Poprzez mechanizm zaprzeczania można odciąć się od zachowań i zdarzeń, które mogą budzić wątpliwości co do ich dopuszczalności i normalności. Podobną rolę spełniać może mechanizm zniekształcania poprzez uzgadnianie własnych potrzeb z rzeczywistością. W mechanizmie projekcji dochodzi do rzutowania własnych emocji na inne osoby, co zdecydowanie ułatwia radzenie sobie z akceptacją własnych zachowań. Poprzez mechanizm odreagowania (acting out) możliwa jest ekspresja własnych stanów psychicznych, nieświadomych konfliktów w postaci zachowań agresywnych skierowanych przeciwko innym. Za pomocą mechanizmu racjonalizacji można skutecznie dla siebie wyjaśnić własne działania chroniąc własny stan posiadania w zakresie samooceny, poczucia własnej wartości i obrazu własnej osoby, ale czyniąc to w sposób niezgodny z rzeczywistością¹⁹.

W definiowaniu i rozumieniu terroryzmu od niedawna przedmiotem zainteresowania stały się indywidualne charakterystyki terrorysty. Można było zauważyć ten trend również w referowanych poglądach Widzieliśmy to także w referowanych w poprzednim akapicie poglądach Bolechowa. Prowadzi się interpretacje odniesione do określonych zmiennych indywidualnych, które miałyby być typowe dla osób podejmujących działania terrorystyczne. Przegląd literatury w tym zakresie nie pozwala na wyprowadzenie jednoznacznych wniosków. Próbowano mówić o znaczeniu zmiennych osobowościowych w podejmowaniu działań terrorystycznych szukając wsparcia w dwu teoriach interpretujących funkcjonowanie osobowości. Wskazywano na znaną w psychologii teorię frustracji-agresji zakładając, że trudności w zaspokajaniu potrzeb jednostki wywołują stan frustracji domagający się rozładowania. Jednakże ta interpretacja w odniesieniu do zachowań terrorystów nie znalazła wystarczającego teoretycznie i metodologicznie potwierdzenia²⁰. Podobne próby podejmowano odwołując się do teorii narcyzmu-agresji próbując wyjaśniać zainteresowanie działalnością terrorystyczną narcystycznym rozczarowaniem. W komentarzach interpretacyjnych zwraca się uwagę na zbyt małą liczbę danych biograficznych pozwalających na zweryfikowanie takiej zależności. Podobną ostrożność wykazuje się w poszukiwaniu ewentualnych psychopatologicznych uwarunkowań zachowań terrorystów, w szczególności dotyczy to psychopatii.

W konceptualizacjach tej problematyki i w komentarzach zaleca się ostrożność i często zwraca się uwagę na normalność terrorystów. Tym bardziej precyzyjnie należy podchodzić

19 Por. B. Bolechów (2010). *Terroryzm. Aktorzy, statyści, widownie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

20 Zob. J. Horgan, dz. cyt., s. 76-77.

do medialnie atrakcyjnej i popularnej kwestii osobowościowego profilowania terrorystów pamiętając o istotnym znaczeniu wielu zmiennych sytuacyjnych w warunkowaniu typowych sposobów funkcjonowania jednostek. Budowanie profilu osobowościowego jednostki podejrzewanej o dokonanie czynu przestępczego, czy aktu terrorystycznego jest złożonym i żmudnym działaniem nie dającym gwarancji sukcesu.

Dla wyniku procesu definiowania terroryzmu znaczenie mają także zmienne dodatkowe w postaci rodzaju działań terrorystycznych. Metody działania terrorystów będą dostosowane do ich formy. Należy oczekiwać zróżnicowania tych zachowań w sytuacji terroryzmu politycznego, terroryzmu kryminalnego, terroryzmu indywidualnego i wreszcie terroryzmu zbiorowego.

W dokonanym przeglądzie sposobów definiowania terroryzmu szczególną uwagę zwraca podejście Horgana i Schmida, w których autorzy ci precyzyjnie określają kryteria definicyjne i jednocześnie eksponują znaczenie zmiennych psychologicznych, którymi terroryści manipulują poprzez wywoływanie strachu, przerażenia i poczucia bezradności.

Źródła, nurty i rodzaje terroryzmu

We współczesnych warunkach cywilizacyjnych opisywanych przez Huntingtona²¹ jako zderzenie cywilizacji, mamy do czynienia ze współistnieniem konkurencyjnych celów realizowanych przez różne ugrupowania społeczne, kulturowe i cywilizacyjne. Ich konkurencyjność niesie ze sobą zagrażające negatywne konsekwencje szczególnie wtedy, gdy wśród nich pojawiają się grupy o charakterze ekstremistycznym. W takich przypadkach wysoce prawdopodobne jest podejmowanie przez nie różnorodnych form działań terrorystycznych, które powinny być przede wszystkim skuteczne, a więc dające istotne szanse zrealizowania celu politycznego. Z kolei identyfikowanie wielu rodzajów działań terrorystycznych zwraca uwagę na potrzebę wyróżnienia kwestii bardziej ogólnej związanej z nurtami terroryzmu i źródłami ich powstawania. Wydaje się więc, że obecność wielu postaci działań terrorystycznych jest wynikiem dążenia do podjęcia takich działań, które zostaną uwieńczone sukcesem.

Analiza źródeł terroryzmu prowadzona przez wielu autorów podejmujących tę problematykę zwraca moją uwagę na uwarunkowania społeczno-ekonomiczne. Poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego stanowić może istota przyczynę powstawania napięć społecznych w krajach, dla których typowy jest niedorozwój gospodarczy, przeludnienie, słaby poziom edukacyjny społeczeństwa, funkcjonowanie korporacyjnego kapitalizmu zachodniego. Procesy globalizacji prowadzą do polaryzacji świata na rozwinięty i niedorozwinięty gospodarczo i społecznie, lepszy i gorszy prowadząc wprost do napięć społecznych wynikających z frustracji. Frustracja z kolei rodzi się z oczywistego porównania gorszych z lepszymi i świadomości tego, że ci należący do grupy gorszych niczym sobie na to nie zasłużyli. Mechanizm frustracji sprzężony z rozwijającą się świadomością społeczną może

21 Zob. S.P. Huntington (2000). Zderzenie cywilizacji. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA.

być łatwo wykorzystany przez ideologów i przywódców w celach organizowania ruchów i działań terrorystycznych. Niektórzy autorzy zwracają uwagę na to, że stosunkowo często akty działań terrorystycznych są dokonywane przez ludzi dobrze wykształconych i dobrze sytuowanych²². Wydaje się jednak, że w komentarzach tych nie docenia się znaczenia poziomu świadomości społecznej tych jednostek zdolnych do wywierania intensywnego wpływu społecznego na skromniej wyposażonych w tym względzie.

Kolejnym źródłem terroryzmu zasługującym na uwagę są źródła historyczno-polityczne²³. W obszarze tej kategorii źródeł mieszczą się różnego rodzaju zdecydowane reakcje społeczne, w których grupy, nacje, społeczeństwa domagają się poszanowania praw człowieka, praworządności i demokracji. W takim kontekście możliwe są działania terrorystyczne w rodzaju narodowowyzwoleńczych, czy separatystycznych.

Jeszcze innym źródłem terroryzmu są źródła socjologiczne dotyczące rozumienia a raczej odczuwania roli przemocy w określonych warunkach społecznych. Niektórzy autorzy sugerują, że ów duch przemocy jest szczególnie intensywnie obecny w świecie muzułmańskim²⁴, co wydaje się dyskusyjne. Przypisywanie grupom etnicznym, religijnym czy kulturowym określonej specyfiki funkcjonowania za pomocą określeń w rodzaju „ducha przemocy” wydaje się być dobrym przykładem dwojakiego rodzaju mechanizmów, które można tu próbować identyfikować. Kosta omawiając źródła socjologiczne i powołując się na prace redagowaną przez Pawłowskiego pisze o „występowaniu w wielu krajach szczególnej atmosfery społecznej, o tzw. duchu przemocy”²⁵. Po pierwsze, można zakładać, że interpretacje prowadzone za pomocą takich sformułowań są typowe dla mediów, w których łatwo prowadzi się do niekoniecznie zasadnych generalizacji. Mówi się o kwestiach, które niepokoją, deprymują i budzą obawę. Wywołanie takiego stanu emocjonalnej niepewności i zagrożenia stanowi typowy sposób manipulowania opinią publiczną, która nie wie zbyt wiele o istocie rzeczy i przyjmuje przekaz medialny w sposób bezkrytyczny traktując go jako profesjonalny i merytorycznie poprawny²⁶. Mówienie o duchu przemocy w społeczeństwach arabskich jest analogicznie nietrafne, jak ma to miejsce w nadużywanym sformułowaniu terroryzm islamski. W obydwu przypadkach mamy do czynienia z nadmierną, nieuzasadnioną i najprawdopodobniej krzywdzącą generalizacją. Po drugie, należy zwrócić uwagę na prawidłowości budowania stereotypów i uprzedzeń społecznych z udziałem mediów. Dość dobrze odzwierciedla tę sytuację sformułowanie: „Jeżeli coś znalazło się w mediach, to musi być prawdą”²⁷. Podobnie jeżeli mówi się w mediach o duchu przemocy w społeczeństwach arabskich, to w przypadku przeciętnego odbiorcy taki

22 Por. A. Szahaj (2000) Co to jest fundamentalizm? Fundamentalizm a paternalizm, [w:] Jednostka czy wspólnota? Spór liberałów z komunistami a „sprawa polska”, Warszawa: Aletheia, s. 203.

23 Por. R.A. Kosta, dz. cyt., s. 25.

24 Tamże, s. 25-26.

25 Tamże, s. 25, zob. także Terroryzm we współczesnym świecie, (2001)(red.). J. Pawłowski, Warszawa: Wojsko i Wychowanie, s.14-15.

26 A. Pratkanis, E. Aronson (2003). Wiek propagandy. Używanie i nadużywanie perswazji na co dzień. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 182 i nn.

27 T.D. Nelson (2003). Psychologia uprzedzeń. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 62-63.

komunikat niepokoi, bądź wywołuje strach. A z kolei silne emocje negatywne znakomicie ułatwiają powstanie uprzedzenia i jego trwałość w związku z normatywnym wpływem mediów²⁸ skłaniającym odbiorcę do stosowania skrótów poznawczych w rodzaju powyższego cytatu.

Ostatnim źródłem terroryzmu, na które należy zwrócić uwagę są źródła psychologiczne. W interpretacji tej kwestii wskazuje się zwykle zmienne indywidualne, które próbuje się przypisywać zdecydowanej większości osób podejmujących działania terrorystyczne. I tak dość często zwraca się uwagę na intensywne niezrównoważenie emocjonalne terrorystów powiązane z nadmiernym, a więc nieuzasadnionym poczuciem własnej wartości²⁹. Psychologiczne źródła terroryzmu stanowią w istocie rzeczy treść wskazanej już pracy Horgana. Opierając się na wnioskach Horgana należałoby zachować ostrożność w interpretacji poglądów wskazujących na specyficzne znaczenie tej kategorii źródeł. Wyniki badań empirycznych cytowane przez tego autora nie pozwalają na potwierdzenie hipotez o znaczeniu psychopatii w podejmowaniu działań terrorystycznych. Podobnie przedstawia się kwestia poszukiwań specyficznych właściwości osobowościowych, które miałyby stanowić czynnik warunkujący stawianie się terrorystą.

Na uwagę zasługuje też pozycja Robinsa i Posta³⁰, w której podejmowany jest wątek znaczenia przywódcy wyposażonego we właściwości charyzmatyczne i paranoiczny umysł posiadającego duże możliwości wywierania wpływu na członków grupy obawiających się otaczającego ich świata. Wydaje się, że w proponowanej interpretacji mechanizmów funkcjonowania przywódcy w grupie przecenia się znaczenie rysów indywidualnych zbliżających się do psychopatologii (paranoja jest taką kategorią) marginalizując znaczenie procesów grupowych i specyfikę wpływu przywódcy na jednostki znajdujące się w stanie zagrożenia i destabilizacji. Analogiczne mechanizmy można identyfikować w relacji pomiędzy przywódcą sekty a szeregowymi jej członkami. Grupa znajdująca się w warunkach zagrożenia ze strony obcego otoczenia fizycznego i społecznego próbuje znajdować oparcie w strukturze grupy oraz w osobie przywódcy pojmowanego jako jedyna osoba zdolna zaradzić problemom. Jeszcze jednym przykładem takiego kontekstu jest relacja pomiędzy doświadczonym dowódcą a grupą zwykle mniej od niego doświadczonych żołnierzy działających w warunkach zagrożenia życia.

Charakterystyka zasadniczych rodzajów terroryzmu prowadzi do analogicznych trudności, które pojawiają się przy definiowaniu terroryzmu. Właściwie bez obawy o popełnienie błędu można powiedzieć, że większość autorów podejmujących ten temat stara się zaproponować własną klasyfikację. Dodatkowa trudność sprowadza się do tego, że nie wszyscy z nich wskazują explicite klarowne kryteria podziału. Stąd też często czytelnik się ich domyśla.

28 Tamże, s. 98-99.

29 Por. Terroryzm we...dz. cyt., s. 14.

30 Zob. R.S. Robins, J.M. Post (1999). Paranoja polityczna. Psychologia nienawiści. Warszawa: Książka i Wię-
dza.

Podejmowanie działań klasyfikacyjnych należy rozpocząć od wskazania kryteriów, które powinny być brane pod uwagę. Wskazuje się następujące kryteria:

- działającego podmiotu (kto jest terrorystą)
- celu ataku
- taktyki walki
- politycznej strategii
- założeń doktrynalnych i ideologicznych³¹

Klasyfikację postaci terroryzmu rozpocznę od klasyfikacji proponowanej przez Wilkinsona, w której wyróżnia się:

- Terroryzm subrewolucyjny – cel działań jest celem politycznym, ale nie sprowadza się do zmian o charakterze rewolucyjnym. Akty tej postaci terroru są trudne do odróżnienia od działań kryminalnych, bądź działań uwarunkowanych psychopatologicznie.
- Terroryzm rewolucyjny – w tym przypadku celem działań jest dokonanie zmian rewolucyjnych lub zmian stopniowo przybliżających taki stan rzeczy. Działania są podejmowane przez grupy posiadające przywódców i program polityczny. Walka zbrojna jest podejmowana równoległe wobec walki politycznej.
- Terroryzm represywny – działania nakierowane na powstrzymanie grup, jednostek, obywateli przed dokonywaniem określonych form zachowania uznawanych przez terrorystów za niewłaściwe i niepożądane.
- Terroryzm epifenomenalny – w tych przypadkach trudno jest zidentyfikować cel działania, zwykle są to akty przemocy przypadkowe i niezaplanowane. Najczęściej akty przemocy charakteryzują się wysokim stopniem brutalności³².

W prezentowanej klasyfikacji Wilkinsona domyślamy się kryterium podziału w postaci celu działalności terrorystycznej. Z klasyfikacją tą można łączyć klasyfikację proponowaną przez Borkowskiego, który wyróżniając bardziej szczegółowe kryterium taktyki walki wskazuje również terroryzm represywny odnosząc go do działań reżimów i ruchy polityczne w celu zastraszenia bądź wymuszenia poparcia. Ponadto wyróżnia terroryzm defensywny podejmowany w czasie walki z najeźdźcą w celu zablokowania zmian społecznych, obrony własnej grupy bądź odwetu³³

Innym proponowanym kryterium może być kryterium terytorialne, które pozwala na wyróżnienie następujących form terroryzmu:

- Terroryzm państwowy – działania państwa podejmowane w celu zastraszenia wywierania silnej presji na obywateli. Należy wskazać kryteria pozwalające na odróżnienie terroryzmu państwowego od innych postaci terroryzmu. Kryteria te to jawność, masowość i legalność takich aktów³⁴.

31 Por. R. Borkowski (2001). *Terroryzm [w:] Konflikty współczesnego świata, cz. 1, (red.) R. Borkowski* Kraków: Uczelniane Wydawnictwa Naukowo-Dydaktyczne AGH, s. 120.

32 Cyt. za: *Terroryzm we..., dz. cyt., s.14-15.*

33 R. Borkowski (2001). *Konflikty..., s. 118.*

34 Por. D. Duda, *Terroryzm islamski, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 18.*

- Terroryzm międzynarodowy – działania mające konsekwencje dla relacji między państwowymi i stosunków międzynarodowych. Zwykle są to akty kierowane przeciwko osobom chronionym na mocy prawa międzynarodowego (politycy, przedstawiciele rządów, państw, dyplomaci) oraz miejscom podlegającym ochronie (ambasady).
- Terroryzm separatystyczny – zwykle pojmowany jako terroryzm narodowyzwoleńczy skoncentrowany na uzyskaniu niezależności etnicznej, religijnej i politycznej³⁵.
- Wskażmy kolejną próbę ogólnego sklasyfikowania aktów terrorystycznych zaproponowaną przez Bolechowa. Wyróżniono w niej:
 - Terroryzm klasyczny – odniesiony do typowego rozumienia działań terrorystycznych (czasem przeciwstawiany terroryzmowi ponowoczesnemu)
 - Superterroryzm – nazywany często terroryzmem masowego rażenia (broń biologiczna, chemiczna i nuklearna)
 - Cyberterroryzm – działania terrorystyczne wykorzystujące systemy informatyczne

W bardziej rozbudowanej typologii rodzajów terroryzmu proponowanej przez Bolechowa wyraźnie są zawarte odniesienia do omawianej wcześniej kwestii jego źródeł. Autor ten wyróżnia:

- Terroryzm nacjonalistyczny (etniczny, rasowy)
- Terroryzm religijny
- trwały konflikt religijny
- terroryzm sekt religijnych podejmowany w celach politycznych
- Terroryzm nacjonalistyczno-religijny
- Terroryzm „czystej ideologii”
- terroryzm lewacki (anarchiści, trockiści, maoiści)
- terroryzm skrajnej prawicy (nacjonalistyczny, rasistowski, nazistowski)
- Terroryzm uzasadniony (względny doktrynalny i światopoglądowy; np. ekoterroryzm, terroryzm antyaborcyjny)³⁶.

Klasyfikacja Bolechowa nawiązująca do źródeł terroryzmu jest w pewnej mierze bliska uporządkowaniu dokonanej przez Borkowskiego, który pisząc o postaciach terroryzmu wyróżnił osobno w ramach kryterium założeń doktrynalnych i celów ideologicznych terroryzm islamski. Są to działania terrorystyczne inspirowane religijnymi zasadami Koranu. Głównym ich celem jest walka z niewiernymi i odszczepieńcami od wiary³⁷. W obszarze tego samego kryterium autor wskazuje jeszcze na terroryzm millenarystyczny związany głównie z sektami religijnymi i ekoterroryzmem. Są to działania podejmowane zwykle przez utopistów przekonanych o złu ogarniającym świat, a oni są wybrańcami mającymi do przeprowadzenia misję uratowania i odnowy. W przypadku ekoterroryzmu krytyka i atak skierowane są przeciwko cywilizacji i technice. W ramach tej formy terroryzmu

35 Zob. R.A. Kosta, dz.cyt., s.29.

36 B. Bolechów, dz.cyt., s. 51-55

37 Por. R. Borkowski (2001). Terroryzm [w:]Konflikty..., s. 120.

dopuszcza się wszelkie działania skierowane przeciwko cywilizacji jako źródłu zła.

Dokonywanie klasyfikacji jakichkolwiek obiektów zawsze będzie budziło wątpliwości, czy zaproponowana typologia jest wystarczająco uzasadniona, czy właściwie odróżnia zdecydowanie odmienne ich postaci. Autorzy podejmujący takie próby zawsze są narażeni na zarzuty dokonania nierozłącznej klasyfikacji, co wynika z tego, że zwykle tworzy się kategorie zawierające w swoim obszarze nie do końca podobne przypadki. Stąd też w klasyfikacjach działań terrorystycznych niektórzy autorzy sugerują, aby przyjąć za kryterium podziału zasięg oddziaływania ugrupowań terrorystycznych. Pozwala to stworzyć następującą typologię:

- Organizacje o charakterze międzynarodowym (np. al-Kaida).
- Organizacje o charakterze regionalnym (np. Hamas, Hezbollah).
- Organizacje o charakterze krajowym (np. IRA)³⁸.

W podejmowaniu prób uporządkowania problematyki terroryzmu należy zauważyć także rozróżnienie obecne również w wielu innych sferach działania człowieka. Próbuje się mówić o terroryzmie ponowoczesnym traktując go jako zdecydowanie odmienną postać działań, która ukształtowała się na przełomie wieku XX i XXI³⁹.

Bibliografia

- BOLECHÓW, B. (2003). *Terroryzm w świecie podwubiegunowym. Przewartościowania i kontynuacje*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- BOLECHÓW, B. (2010). *Terroryzm. Aktorzy, statysci, widownie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- BORKOWSKI, R. (2001). *Terroryzm [w:] Konflikty współczesnego świata, cz. 1, (red.) R. Borkowski*, Kraków: Uczelniane Wydawnictwa Naukowo-Dydaktyczne AGH.
- BORKOWSKI, R. (2006). *Terroryzm ponowoczesny*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- BORUCKI, M. (2002). *Terroryzm. Zło naszych czasów*. Warszawa: Wydawnictwo Mada.
- CZAJKOWSKI, M. (2010). *Terroryzm ekstremistów islamskich*, nieopublikowana praca magisterska, Instytut Politologii, Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków.
- DUDA, D. (2002). *Terroryzm islamski*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- HOFFMAN, B. (1999). *Oblicza terroryzmu*, tłum. [z ang.] Hanna Pawlikowska-Gannon. Warszawa: Politeja, Bertelsmann Media sp. z o.o., Świat Książki.
- HORGAN, J. (2008). *Psychologia terroryzmu*, tłum. [z ang.] Aleksandra Jaworska-Surma. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

38 Por. R.A. Kosta, dz. cyt., s. 31.

39 Zob. R. Borkowski (2006). *Terroryzm ponowoczesny*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

- HUNTINGTON, S.P. (2000). Zderzenie cywilizacji. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA.
- KOSTA, R.A. (2007). Terroryzm jako zagrożenie dla bezpieczeństwa cywilizacji zachodniej w XXI wieku. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- NASR, S.H. (2010). Istota islamu. Trwałe wartości dla ludzkości, tłum. [z ang.] K. Pachniak, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- PIWOWARSKI J., (2012). Kultura bezpieczeństwa, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, Apeiron WSBPI, nr 12.
- PIWOWARSKI, J., A. ZACHUTA, A. (2013). Pojęcie bezpieczeństwa w naukach społeczno-prawnych. Apeiron WSBPI, Zakład Wydawniczy, Kraków.
- PRATKANIS, A., ARONSON, E. (2003). Wiek propagandy. Używanie i nadużywanie perswazji na co dzień. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- ROBINS, R.S. POST, J.M. (1999). Paranoja polityczna. Psychologia nienawiści. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Schmid, A.P., Jongman, A.J. et al. (1988). Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature, New Brunswick: Transaction Books.
- SKARŻYŃSKA, K. (2005). Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej. Wykłady z psychologii, t. 13. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- SZAHAJ, A. (2000) Co to jest fundamentalizm? Fundamentalizm a paternalizm, [w:] Jednostka czy wspólnota? Spór liberałów z komunitarystami a „sprawa polska”, Warszawa: Aletheia.
- Terroryzm we współczesnym świecie, (2001)(red.). J. PAWŁOWSKI, Warszawa: Wojsko i Wychowanie, s.14-15.